

А. П. Момрик

ДАРДАНЕЛЛЬСЬКА ОПЕРАЦІЯ ТА ТУРЕЦЬКІ ВІЙСЬКА В ГАЛИЧИНІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКО- ТА ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ (1915–1916 рр.)

На початку ХХ століття на українських землях Росії та Австро-Угорщини видався доволі значний обсяг преси російською, німецькою, польською, українською та єврейською мовами. У той час як вся неросійська преса в Східній Україні перебувала під жорстким державним контролем, в Австро-Угорщині мовна та політична цензура були менш розвинені. У будь-якому разі інформація, що доносилася пресою до місцевого читача, передавала найбільш поширені серед місцевої еліти і населення загалом уявлення та стереотипи. У цій роботі ми розглянемо сприйняття різними групами українського населення участі Туреччини в Першій світовій війні і вплив цих подій на бачення долі України.

Наступного дня після початку Першої світової війни в Києві російська адміністрація заборонила видання єдиної україномовної газети на землях Російської імперії “Рада”, а в січні 1915 року було заборонено видання будь-якої української та єврейської періодики в Києві до закінчення війни. Спроби випуску україномовних газет і журналів в Одесі, Харкові переривались після виходу перших примірників [Животко 1999, 505].

Тож єдиним місцевим друкованим джерелом поглядів на події Першої світової війни залишалась російсько- і польськомовна преса України, котра, як нами буде показано, висловлювала загальноросійську позицію на війну за Дарданелли. Найвідомішою київською газетою була щоденна газета “Киевлянин”, що виходила протягом 1864–1919 рр., котра дотримувалася крайніх правих монархістських проросійських поглядів і рішуче виступала проти всього українського¹.

21 серпня 1914 року російськими військами була окупована столиця Галичини Львів, і вже протягом тижня було заборонено видання найпопулярніших українських газет Австро-Угорської імперії “Діло” (23.08) і “Свобода” (27.08). На їхній базі налагоджено видання російської державної газети “Львовское военное слово”. Частково українська преса була перенесена до Відня, і лише після визволення Львова австро-німецькою армією в червні 1915 р. відновлено її видання на батьківщині. Те ж саме сталося і з українською пресою Буковини після повторного захоплення Чернівців 27 листопада 1914 р. російськими військами. Вона була відновлена у квітні 1915 р. після визволення Чернівців. Українські віденські видання були поза нашою досяжністю, і тому про початок Дарданелльської операції ми можемо судити лише за російською і польською пресою.

Участь Османської імперії в Першій світовій війні сприймалася широким загалом як другорядний театр бойових дій щодо європейських театрів. У центрі уваги місцевої преси початку війни перебувають бойові дії в Західній Україні, у Франції та Сербії, а події на Кавказькому фронті, окрім Сарикамиської операції, та Чорному морі викликали менше зацікавлення. Ситуація змінилася з початком Дарданелльської операції, спрямованої на встановлення контролю сил Антанти над Босфором і Дарданеллами [Карпинець 2005; Киган 2004; Науменко 2004].

Вже в переддень обстрілу османських фортів на Дарданеллах англо-французькою ескадрою 19 лютого 1915 р. у “*Львовском военном слове*” публікується стаття “Турки на Балканському півострові”, де невідомий автор заявляє, що турок “як істинний кочівник не прив’язаний до країни, в котрій живе, легко кидає насиджені місця і напевне без особливого жалю піде з Константинополя” [Львовское военное слово 1915, № 119, 6 лютого]². Майже водночас у “*Киевлянин*” заявляється вірш нікому не відомої поетеси “Цареград” з нагадуванням про візантійське походження російської корони, герба і релігії, який завершується словами “Суждено Руси державной Цареград забрать теперь” [Киевлянин 1915, № 39, 8 лютого].

Подібний одночасний викид інформації, що передував першим повідомленням про початок Дарданелльської операції (“Львовское военное слово” (1915, № 122) та “Киевлянин” (1915, № 39) 10 та 11 лютого надрукували інформацію про бомбардування фортів на мисі Геллес), свідчить про те, що російська преса почала інтенсивно готувати громадську думку до необхідності переходу проток і Стамбула під російський контроль, ще до того, як з цим погодились її союзники, котрі, власне, і проводили операцію. Надалі повідомлення під рубриками “Морська війна”, “На Південному фронті”, “Воєнна хроніка”, “В Дарданеллах”, “Біля Константинополя і проток” стають щоденною інформацією на шпальтах усіх газет. Ця інформація складається з переказу офіційних повідомлень російських, англійських та французьких агентств, критики офіційних повідомлень Німеччини, Австро-Угорщини та Османської імперії і доволі точно знайомить російського читача з географією та перебігом боїв на новій ділянці фронту Першої світової війни.

У той же час у російській пресі з’являються натяки про неврегульованість майбутнього проток, серед них – повідомлення, що британці не підтвердили заяву Сазонова про вічне володіння Росією Константинополем; що французька преса виступає проти передачі Константинополя росіянам, а також сподівання, що проблема проток буде все ж таки вирішена в дусі взаємної довіри між союзниками [Львовское военное слово 1915, № 128, 16 лютого; № 133, 23 лютого].

Серед маси ура-патріотичних повідомлень цікавою є прагматична думка ділових кіл Одеси, котрі висловили сподівання, що контроль союзників над протоками “звільнить Одесу, а разом з нею і весь південь Росії (тобто сучасну Україну. – А. М.) від мертвого застою” [Львовское военное слово 1915, № 132, 21 лютого].

Радісні повідомлення кінця лютого – початку березня з перерахунком османських фортів, що їх “примусила замовкнути” артилерія союзників, з докладним описом плану операції (знищення фортів на азійському березі, потім на європейському, далі ліквідація мінних полів і висадка десанту в найвужчому місці Дарданелл, де стоять найсучасніші укріплення), з чутками про підготовку втечі молодотурків за кордон поступово затихають, і з’являються думки про складність операції. Газети змушені визнати, що більшість кораблів, котрі проникали в протоки, дістали пошкодження; що британська “*Times*” заговорила про неможливість завершення операції лише морськими силами і необхідність висадки в Галліполі [Львовское военное слово 1915, № 135, 24 лютого; № 136, 26 лютого].

Ступінь важливості цих подій для тодішнього російського політикуму передає фраза: “Печать занята исключительно форсированием Дарданелл и пытается предугадать воздействие этого события на психику балканских государств”. Публіцистів украй розчарувало те, що, здавалося б, союзницькі й культурно близькі Болгарія та Греція холодно поставились до можливості появи в Стамбулі росіян і продовжували зберігати нейтралітет. Більше того, російські журналісти дуже негативно поставились до ідеї, що Болгарія може підтримати в цьому конфлікті Туреччину [Львовское военное слово 1915, № 138, 28 лютого].

У кінці березня в окупованому Львові починає виходити газета “*Новый край*” – орган місцевих москвофілів. Це шовіністичне угруповання вважало українців

штучною вигадкою німців, допомагало русифікації Західної України і ліквідації всіх українських газет, шкіл, партій та організацій. Москвофіли називали Західну Україну Карпатською Руссю, Новим краєм і виступали за Росію від Карпат до Камчатки.

Ця газета сприймає завоювання найбільш західного міста давньої Київської Русі Перемишля в березні 1915 р. та обстріл російським флотом 28 березня того ж року Босфору як ланки одного ланцюга, що перетворює Росію у світового гегемона, який панує над землями всіх слов'янських і православних народів. На шпальтах цієї газети вищезгадана акція, котра мала лише відволікти турків від невдалої спроби прориву флоту союзників у Мармурове море, перетворюється в грандіозну подію, яку описують ще півмісяця ледь не в кожному номері [Новый край 1915, № 1, 15 березня; № 3, 17 березня; № 7, 21 березня; № 11, 25 березня; № 13, 28 березня]. Автори стверджують, що союзники прорвуться в Мармурове море в кінці березня, а Константинополь буде взятий до 15 квітня (тобто за новим стилем до 28 квітня. – А. М.).

У цьому контексті цікава опублікована тут антитурецька карикатура, що показує затисненого англійською і російською зброєю наляканого османського султана на фоні проток [Новый край 1915, № 8, 23 березня]. Але гігантський розмір намальованих російських кораблів у Босфорі в порівнянні з маленькими іграшковими гарматками англійців на Дарданеллах говорить про перебільшене уявлення росіян про роль їхньої армії в Першій світовій війні. Це певною мірою нагадує ігнорування радянською історіографією ролі союзників у подіях Другої світової війни. Самовпевненість авторів легко прочитується в патетичних словах: “Меч истории занес уже свой удар над Царьградом, и никакая уступчивость Порты не избавит Турцию от падения его на Константинополь, где он прежде всего снесет с купола Святой Софии так долго задержавшийся на нем полумесяц” [Новый край 1915, № 13, 28 березня]. У продовження цієї теми через кілька днів газета друкує статтю “Петро Великий, Царгород і Слов'янство”, де обґрунтовується теза, що вся російська еліта, починаючи із XVI століття, прагнула завоювати Стамбул і поширити російську владу на всі Балкани [Новый край 1915, № 17, 1 квітня].

Але внаслідок поразки першої морської фази операції тема Дарданелл на півмісяця сходить зі щоденних шпальт російських газет і повертається лише в кінці квітня, в переддень початку десантної операції. Спочатку преса повідомила про концентрацію англо-французького флоту в районі Егейського моря та появу нового італійського союзника, а потім безуспішно намагалась відвернути увагу від головного напрямку наступу: з одного боку, з'являються чутки про можливий десант у районі Ізміра, а з другого боку, російська преса приділяє гіпертрофовану увагу безрезультатному обстрілу Босфору російським Чорноморським флотом [Львовское военное слово 1915, № 149, 12 квітня; № 150, 13 квітня; № 152, 18 квітня; Новый край 1915, № 21, 5 квітня].

І ось вже в повідомленнях за 13 квітня за старим стилем ми бачимо інформацію про висадку сил коаліції на Галліполі та просування у внутрішню частину півострова [Новый край 1915, № 32, 16 квітня]. Наступного дня публікується офіційний виступ Аскіта в англійському парламенті про висадку військ у 6 пунктах побережжя. Тут ми вперше зустрічаємо згадку про австралійські і новозеландські війська, що після штурму Капатепе просунулись на 5 миль. На думку авторів, операція розвивається успішно [Львовское военное слово 1915, № 159, 24 квітня; № 160, 25 квітня; Киевлянин 1915, 21 квітня]. Газета “Киевлянин” 7 травня публікує на півсторінки розлогу топографічну карту району Дарданелл і велику статтю якогось Савенка з поясненням особливостей десантних операцій. Зазначивши, що англійська теорія десантування базується на їхньому досвіді висадки в Криму в 1854 р., автор завершує статтю радісною фразою: “Воистину tempora mutantur. Тогда Англия и Франция вели с нами тяжелую борьбу, дабы защитить от нас Турцию и не допустить Россию к обладанию проливами. А теперь англо-французский флот и

армия ведут борьбу с Турцией, дабы вырвать из рук ее проливы и передать их в наше обладание” [Киевлянин 1915, 23 квітня].

Знову російська преса приділяє надмірну увагу участі Росії в конфлікті. У статті “Вторая бомбардировка Босфора”, що займала третину сторінки газети “Новый край”, на відміну від коротеньких, в абзац, повідомлень з Дарданелл, із задоволенням говориться, що російський обстріл характеризувався “особливою точністю”, в той же час турецька артилерія обвинувачується в непрофесіоналізмі [Новый край 1915, № 36, 20 квітня]. Більше того, автор заявляє, що “союзники, нанося Турции удар за ударом, медленно приближают ее к роковому концу, которого так давно ждет весь христианский мир”. Ця фраза, на думку автора, підтверджує, що росіяни цікавили не протоки, а вся Османська імперія. В іншому повідомленні цього номера, посилаючись на експертів, російська газета стверджує, що союзники заволодіють півостровом за 3–4 тижні [Новый край 1915, № 36, 20 квітня].

За тиждень після десантування преса починає поступово змінювати тон. З’являються повідомлення про вперті щоденні атаки турецьких військ поблизу Критії, де “мы понесли значительные потери, но причинили тяжкий ущерб неприятелю”. Щоденна хроніка з місця боїв рясніє фразами: “крайне упорные бои”, “с прежним ожесточением”, “отвага австралийцев превосходит всякое описание” [Львовское военное слово 1915, № 164, 30 квітня; № 169, 5 травня; № 170, 7 травня]. Інформація про перекидання турецького підкріплення з Малої Азії та колоніальних військ з Алжиру, про пошкодження кораблів “*Queen Elizabeth*”, “*Majestic*”, “*Triumph*”, про те, що турки створюють траншеї уздовж всього побережжя, встановлюють гармати великого калібру та дротові загородження, свідчить про провал наступальної операції після кількох додаткових висадок десанту на початку червня і перехід до позиційної війни. Російські аналітики тепер намагаються пояснити складності проведення десантних операцій, фактично готуючи свого читача до майбутньої поразки [Львовское военное слово 1915, № 174, 12 травня; № 177, 14 травня; № 182, 19 травня; Новый край 1915, № 39, 25 квітня].

26 червня австрійські війська визволили Львів від майже річної російської окупації, тим самим припинивши назавжди видання “*Львовского военного слова*”, “*Нового края*” та “*Карпатской Руси*”. Їхня віра у “визволення” слов’ян від австрійської неволі закінчилася фіаско. Як визнав російський граф Петрово-Сольово, “австрійські слов’яни (тобто українці, чехи, хорвати, боснійці, поляки. – М. А.) воювали проти нас дуже завзято і далі так воюють. Вони не бажають, щоби ми їх визволяли” [Народний голос 1915, № 10, 19 червня].

При описі Дарданелльської операції українська преса займала абсолютно протилежну позицію, прекрасно розуміючи, що посилення Росії несе страшну загрозу як Туреччині, так і Україні. Вже в кінці лютого австрійські війська й українські добровольці визволили Чернівці, і в середині весни там було відновлено видавництво українських газет “*Буковина*” та “*Народний голос*”. Повідомлення про оборону Дарданелл турецькими військами просякнуті симпатією до останніх. 28 лютого, повідомляючи про кількаденний обстріл Дарданелл, вони зазначають, що взяття Константинополя нелегка річ, бо Туреччина має добрі форти, велику армію і морські міни, котрі англійці не зможуть ліквідувати [Буковина 1915, № 4, 28 лютого]. Аналізуючи сварку російської і французької преси про майбутню долю проток, українці в’їдливо зазначають, що ті “сваряться над шкурою турецького ведмеда, якого ще не вбито” [Буковина 1915, № 9, 2 квітня]. Про безуспішність морського штурму проток свідчить фраза: “В Дарданелях так само устали заходи пробрати ся через сю пекельну вузину, де скоро вкаже ся ворожий корабель, потопает на дні моря від турецьких гармат” [Буковина 1915, № 12, 23 квітня].

На початку травня в часи морського десанту Антанти українці чітко розмежовують жорстокість і непримиренність боїв англо-французького війська на Чанаккале

та поверхову, другорядну участь у цьому росіян: “Турки вбили і полонили кілька-надцять тисяч англо-французького війська, затопили знов кілька ворожих літаків та кораблів, а московські кораблі одну годину стріляли на вітер і чим скорше втекли” [Буковина 1915, № 14, 7 травня].

Події кінця травня та літа українська преса розглядає з чітким паралелізмом: успішний наступ австро-німецьких військ, що 2 червня визволили Перемишль, а 25 червня Львів і успішна оборона турецькими військами Дарданелл. Розповідаючи про перший успішний бій українських добровольців січових стрільців на горі Маківці під час Горлицької операції, чернівецька газета “*Народний голос*” зауважує: “Так само й Турки відбили ворожу навалу у Дарданелл. Се все приносить нам славу і честь, бо все воно веде нам всім на користь” [Народний голос 1915, № 5, 15 травня; № 6, 22 травня]. Кожен номер українських газет згадує або про знищення чергового ворожого корабля, як-то “*Голіафа*”, “*Тріумфу*”, “*Пантелеймона*” чи “*Агамемнона*” і постійно наголошує на колосальності і безрезультатності жертв Антанти: “гинуть англійці і французи надарма тисячами як мухи”, а “Дарданелли як були так і є в хоробрих турецьких руках”, “отак мужньо держаться турки” [Буковина 1915, № 16, 21 травня; № 17, 28 травня; № 18, 4 червня; № 20, 18 червня; № 25, 1 липня; Народний голос 1915, № 7, 29 травня; № 8, 5 червня].

Українці добре обізнані з повідомленнями російської преси і зауважують зміну їхнього тону після втрати Західної України. Російське “*Новое время*” заявляє, що їх цікавить лише завоювання Константинополя, яке для них більш важливе, ніж Ельзас та Лотарингія для Франції, і що вони ніколи не хотіли знищити Німеччину та Австрію. Повідомляючи про це, “*Народний голос*” в’їдливо зауважує: “Таке то пишуть Москалі про нас, як побачили, що довше не вдержуться у Галичині та Буковині. Ми певні, що незадовго будуть таке писати і про Дарданелли, а в кінці і цілковито стануть маленькими” [Народний голос 1915, № 9, 19 червня].

Аналізуючи перший рік війни, українські автори із задоволення і повагою зазначають: “Турки тримаються дуже добре. На Кавказі Москалів всюди відбито. Коло Дарданелл стоїть такий сильний мур, що створила його відвага турецького війська, який вороги ніколи не проб’ють. Вороги починають взагалі тратити надію на здобуте Дарданелл” [Народний голос 1915, № 16, 31 липня].

З кінця літа у визволеному Львові налагоджується видання українських газет “*Українське слово*”, “*Свобода*”, “*Діло*”. У кожному номері у воєнній хроніці ми бачимо ледь не щоденний опис боїв на Чанаккале, котрий вони черпали з офіційних повідомлень турецьких, австрійських та німецьких агентств. Періодично в пресі з’являються й аналітичні праці на цю тему. Так, у середині вересня у статті “*Війна за Дарданелли*” подається аналіз останньої серпневої операції, переказується її перебіг від висадки 6 серпня на західному березі Галліполі, утворення 15-кілометрового плацдарму та з’єднання з силами, що перебували на старому плацдармі в Арі Бурну. Антанта планувала зненацька захопити узгір’я, що панує над протокама: “Гамільтон не щадив людей. Та всі штурми розбилися на незрушних турецьких позиціях і здесяткована австралійська армія Гамільтона не досягнула нічого лише вдержалася у підніжжя гір. По остаточному поразенні армії 29 серпня воєнні операції в Дарданеллах англійці припинили... Англійська преса визнає безсилість англійської армії в Галіполі” [Українське слово 1915, № 63, 13 вересня; Свобода 1915, № 28, 23 вересня].

В осінніх номерах газет подибуємо роздуми про участь у цій операції сил Італії, а також про можливий вступ у війну Греції, Румунії та Болгарії. Ставлення до “зрадниць” Італії різко негативне: на прикладі війни за Триполітанію і невдач італійської армії на австрійському фронті ставиться під сумнів їхня можлива участь у Дарданелльській операції. А головне, тут порушується моральний фактор: “Величезні сили ворожого війська впали трупом коло Дарданелл, впаде там і також багато

італійців, бо зраду карає Бог і люди” [Народний голос 1915, № 20, 28 серпня]. Статті “*Балкан кипить*”, “*На Балканах*”, “*Нова союзниця*” роблять цілком слушні висновки, що Греція не вступила у війну на стороні Антанти саме після успішних дій турецької армії на Дарданеллах. Аналізуючи позицію Болгарії, українці, які самі стали жертвою російського експансіонізму, правильно зауважують: “Як неминуха смерть для кожного чоловіка, так неминуче загарбання самостійних дотепер балканських держав, коли би Константинополь і Дарданелли впали під російські володіння”; “Росія думає, що сама запанує над балканськими народами, а відтак над Дарданеллами, адриатицьким і середземними морями. Коли б се сталося, то Росія стала б паном цілої Європи і здусила б всі європейські народи” [Народний голос 1915, № 24, 25 вересня; № 26, 9 жовтня; № 27, 16 жовтня]. Тут слід нагадати, що ще навесні в москофільській окупаційній газеті “*Новый край*” була опублікована стаття “*Русский язык и объединение славян*”, де недвозначно говориться про майбутню асиміляцію всіх слов’янських народів [Новый край 1915, 39, 25 квітня]. Тож для українського читача вступ Болгарії у війну на боці Туреччини й Австрії був цілком закономірний і радісно підтриманий широким загалом.

На кінець осені всім стала очевидна поразка всієї дарданелльської авантюри і почалось згортання операції: “Під Дарданеллами настав майже цілковитий застій. Причиною сего є те, що Франція і Англія, переконавшись про безуспішність своїх приступів на суші, стягнули більшу частину Дарданелльської армії і вислали її до Солуня, а звідти мають вислати далше на поміч Сербії” [Свобода 1915, № 30, 14 жовтня]. Зазначається, що Туреччина вивільнить великий військовий ресурс, який перекине на інші ділянки фронту, і наводяться офіційні англійські дані про втрати під Дарданеллами 97 тисяч чоловік.

У листопаді газети зауважують, що вже кілька тижнів на фронті цілковитий спокій, а турецькі частини тепер з’єдналися з болгарами і йдуть на Македонію проти Сербії [Свобода 1915, № 36, 13 листопада]. І нарешті в останніх числах 1915 року відбувся останній акт цієї війни: “На дарданелльському фронті перейшли до офензиви. Через кілька послідніх днів на ріжних відтинках сего фронту кипить дуже завзята боротьба. Турки остали горою і нанесли французьким і англійським військам дуже значні втрати, розбиваючи ворога коло Арібурну і Анафорта, котрий в неладі подався назад. Коло Арібурну турки вийшли до моря і забрали велику здобич. Нині є майже повною річчю, що французи і англійці небавом уступляться з сего фронту” [Свобода 1915, № 41, 25 грудня].

І 15 січня 1916 року ми зустрічаємо останню згадку про Дарданелльську операцію: “Турецькі війська викинули англійців і французів з Седіл-Бар, послідньої позиції на Галіполі. Європейська Туреччина вільна від ворога” [Буковина 1916, № 3, 15 січня]. До речі, в російських газетах згадка про це безславне звершення дарданелльської авантюри відсутня.

Аналіз польськомовної преси за 1915 рік показує, що в цілому вона дотримується офіційної позиції держави, на території котрої видається. Так, наприклад, газета “*Kriegsnachrichten*”, що виходила польською і німецькою мовою в оточеному російськими військами Перемишлі до його падіння в березні 1915 р., в дубльованому двома мовами повідомленні “З турецького театру війни” з посиланням на офіційне турецьке Агентство Міллі повідомляє про успішну оборону фортів і заподіяння серйозних ушкоджень ворожим кораблям [Kriegsnachrichten 1915, № 126, 22 лютого].

Те ж саме можна сказати і про київську польську щоденну газету “*Dziennik Kijowski*”, котра щодня подає докладну інформацію про дарданелльські події в офіційному російському ключі. Але при цьому слід зауважити, що в польській пресі ми не знаходимо ламентаций про винятково російське право на православний спадок Візантійської імперії, а зокрема і на Стамбул, про необхідність “об’єднати” всіх західних і південних слов’ян під скіпетром російських царів. Повідомлення газети є відсторонено коректними, так нібито це не сучасний опис дій власних союзників,

а подій чужої давнини. Так, повідомляючи, про затоплення англійського панцерника “*Triumph*”, автор далі спокійно аналізує: «Потоплений корабель є 4 панцерником англійським і 5 флоту союзників, котрий гине під час форсування проток турецьких. Окрім нього на дні моря в Дарданеллах лежать панцерники “*Irresistible*”, “*Ocean*”, “*Goliath*” і французький “*Bouvet*» [Dziennik Kijowski 1915, № 132, 16(29) травня].

У січневих номерах 1916 року “*Dziennik Kijowski*” подає розлогий аналіз всього першого року війни в статтях під єдиною назвою “Кампанія 1915 року”. Огляд програної турецької війни радше нагадує енциклопедичну статтю з Вікіпедії з її відстороненим докладним аналізом кожного з етапів операції, ніж позицію історичного борця за російський Константинополь [Dziennik Kijowski 1916, № 8, 9(22) січня].

Так невдало для сил Антанти закінчилась битва за Дарданелли, що в турецькому історичному дискурсі відома як війна за Чанаккале і є символом героїзму турецького народу і його армії. В Австралії день висадки десанту Антанти на Галліполі досі відзначається як День АНЗАК – День військової доблесті австралійської армії. У російській історіографії Галліполі асоціюється із сумними подіями громадянської війни, коли інтерновані частини російської білої армії, вигнані в 1920 році з Криму, було розміщено колишніми союзниками на Галліполі, де вони і прожили кілька років до еміграції в європейські країни.

Для України переможна війна за Чанаккале буде мати несподівані наслідки. Влітку наступного 1916 року російський генерал Брусилов проведе останню успішну наступальну операцію російської армії в цій війні [Волковинський 2003, 383–384; Зайончковський 2002]. Російський прорив фронту на Галичині і Буковині поставив Західну Україну під загрозу чергової окупації росіянами. Бажаючи продемонструвати солідарність зі своїми союзниками, Енвер-паша запропонував перекинути котрийсь із турецьких підрозділів у Європу на допомогу німцям або австрійцям. У червні 1916 р. між турецьким та австрійським генеральними штабами було досягнуто порозуміння, згідно з яким до Галичини мав виїхати 15-й корпус турецької армії, який добре зарекомендував себе під час боїв на Галліполійському півострові. Корпус складався з двох дивізій і налічував близько 40 тисяч солдатів та офіцерів. До його складу входило шість піхотних полків, два артполки, два ескадрони кавалерії, два кулеметні, саперний і зв’язковий підрозділи. Командувачем корпусу призначено популярного в армії генерала Севата Чобанли. Турки виїхали до Галичини залізницею наприкінці липня 1916 р. Турецькі підрозділи отримали ділянку фронту вздовж річки Золота Липа на південний захід від Бережан. Оборону від Потутор до Божикова зайняла 19-та турецька дивізія, а далі, від Божикова до Лисої, – 20-та, штаб корпусу розмістився в Підвисокому. Організаційно турецькі частини підпорядковувалися штабу Південної армії Австро-Угорщини.

Турецькі підрозділи почали брати участь у боях уже з середини серпня. Праве крило турків прикривала 55-та німецька дивізія з корпусу генерала Гофмана, а безпосередніми їхніми сусідами стали підрозділи Українських січових стрільців (УСС), які тримали оборону від Потутор до висоти Дикі Лани, де й починався власне турецький відтинок фронту.

Як згадували учасники тих подій, перші знайомства стрільців з турками зав’язалися під час земляних робіт на спорудженні лінії оборони на Диких Ланах. Для допомоги туркам відправили дві сотні 2-го куреня УСС. Цікаво, що українці та турки, всупереч складній історії стосунків між двома народами, відразу потоваришували. “Турецьке військо виявилось дуже хоробрим, а його старшини, виховані німцями, були культурними європейцями”, – згадував згодом стрілецький сотник Б. Гнатевич [Львівська газета 2007, 23 лютого].

Цікаво було простежити, як поставилась до появи турків у Галичині тодішня преса. Перші чутки ми зустрічаємо в польській київській газеті за 15 серпня: «Про допомогу, яку має надати Туреччина Австро-Угорщині, надходять суперечливі

відомості. Лондонська “Morning Post”, яка незважаючи на війну, отримує доволі регулярну кореспонденцію, повідомляє з Будапешта, що до Марамуреш-Сігета прибуло 24 тисячі турків, а саме піхоти без артилерії. Преса російська передає, що на Волині вже взято в полон кілька десятків турків. Але урядових повідомлень ще не було, і тому до всіх чуток слід ставитися з обережністю» [Dziennik Kijowski 1916, 2(15) серпня].

Ця ж газета публікує пізніше комунікат австрійського військового пресового агентства, датований 30 липня, про турків у Галичині. У ньому повідомляється, що у Львові турецькі офіцери і солдати відвідують пам'ятки, пов'язані з турецькою середньовічною історією, де доволі детально описана присутність турків на Галичині і Поділлі протягом XVII–XVIII ст. Але головною тут є цитата з пророцтва легендарного козака Вернигори: «В народі польським є пророцтво: наступного разу (тобто після воєн часів Яна Собеського) турки прийдуть як визволителі: “Коли знову коні турецькі будуть пити з Дністра воду, Польща відродиться”... І тепер збувається це пророцтво: турки прийшли вже не як дикі азіатські орди давніх часів, а як сучасні вояки» [Dziennik Kijowski 1916, 10(23) серпня; Києвлянин 1916, № 222, 12 серпня]. Ця інформація цікава не лише як перше достовірне свідчення появи турецьких солдатів у Західній Україні, а й тим, що передає реальне ставлення поляків до цієї війни. Як австрійські, так і російські поляки прагнули незалежності і сподівалися, що ця війна може її принести. Напевне, саме тому ми не бачили в польській пресі часів Дарданелльської війни надмірної патетики, характерної для преси російської.

З черговим захопленням росіянами Чернівців буковинські українські газети знову перестали виходити, але видання львівських газет продовжилось. І вже під 18 серпня ми бачимо перше повідомлення, що на фронті архієпископа Карла турецькі війська, приділені до армії Ботмера, відбили спробу російського наступу [Свобода 1916, № 36, 26 серпня].

Перше офіційне повідомлення російського верховного головнокомандування ми бачимо в газеті Південно-Західного фронту “Армейский вестник”: “На Золотой Липе пленними обнаружено присутствие турецких полков”. Воно датоване 24 серпня (11 серпня за старим стилем) [Армейский вестник 1916, № 310, 14 серпня]. Цю ж інформацію дослівно повторює і польська газета, хоча в попередньому номері вона вже повідомляла, що, за свідченнями німецького та австрійського штабів, турки беруть участь у боях вже з 6 серпня [Dziennik Kijowski 1916, 12(25) серпня]. Росіяни невдоволені появою турецьких військ і пророкують туркам поразки на Кавказі і Балканах [Києвлянин 1916, № 224, 14 серпня], але, як ми знаємо, цього не станеться.

Пізніше поляки подають докладну статтю “Війна. Турки на фронті Галицькому”, де, окрім згадок про огляд турецькими офіцерами гарматних ядер, що назавжди застрягли в стінах кафедрального собору під час турецької облоги Львова в XVII ст., подається аналіз причин появи турецьких військ в Галичині. Це пояснюється вичерпаністю на 1916 р. резервних можливостей Четверного союзу, і робиться логічний висновок, що турецьке поповнення не здатне радикально змінити ситуацію на Східному фронті [Dziennik Kijowski 1916, 14(27) серпня]. Так, врешті, і виявиться: турецькі частини лише допоможуть зупинити російський наступ та стабілізувати лінію фронту, котру вони будуть тримати до їхнього повернення на батьківщину 22 серпня 1917 року.

З іншого боку фронту, в українській пресі, протягом всього серпня і вересня регулярно публікуються повідомлення про те, що героїчні турецькі війська відбивають безперервні наступи росіян, а також визнання жорстокості і запеклості боїв проти турецьких військ у районі ріки Золота Липа та міста Бережан у російській та польській київській пресі [Свобода 1916, № 35, 26 серпня; № 36, 2 вересня; № 39, 23 вересня; Dziennik Kijowski 1916, 24 вересня (7) жовтня; Києвлянин 1916, 6 вересня].

У середині вересня, коли завдяки допомозі турецьких частин російський наступ Брусилова захлинувся, у львівській українській газеті “Свобода” зустрічаємо дуже

позитивну замітку про участь турків. У ній зауважено, що прості турецькі солдати, хоча й належать до чужої мусульманської віри, ставляться до простих українських селян добре і не чинять їм жодної шкоди і клопоту, на відміну від “православних москалів”, котрі кричали про братство і визволення, а самі займалися грабунками і залишили після першої окупації лише негативний слід [Свобода 1916, № 38, 16 вересня].

У кінці вересня у цьому ж виданні опубліковано цілу статтю, повністю присвячену новим союзникам, – “Турки на Золотій Липі”. У ній із вдячністю повідомляється, що, незважаючи на російський наступ на Кавказькому фронті, турецькі війська були відправлені до Східної Галичини, куди дісталися залізницею через Болгарію, Сербію та Угорщину. На цей момент один турецький корпус уже захищає лінію фронту на схід від Львова. Їм довелося захищати нову лінію над рікою Стрипою в неглибоких окопах, без колючого дроту та підтримки артилерії, але турки з гідністю відбили всі атаки росіян та змогли укріпити свої позиції і “в боях, що велися на початку вересня на схід від Бережан, вони ще раз доказали, що вони є першорядним добірним військом. Одна дивізія, що б’ється коло Бережан, брала участь в битві під Яніною під час балканської війни. В жовтні 1914 року її кинено до Галіполі, і там вона через 15 місяців боронила серед убийчого огня корабельних гармат форту Арі Бурну. Переважно дивізія набрана з анатолійських селян, що добре пристосувалися до українського клімату. Є в ній також чорнолиці араби і мешканці з околиць Смирни і Бурси. Мають чудовий досвід створення сучасних укріплень. Турецькі офіцери за своєю поведінкою ввічливі та елегантні. Кожен офіцер знає німецьку або французьку мову. Зі своїми союзниками зостаються в щирій приязні. Багато з них вже цілими роками остає поза домом, і всі знають, що кінець сеї війни тепер їм принесе довгі роки мира” [Свобода 1916, № 40, 30 вересня].

Тут слід згадати і про ставлення турецьких вояків до їхньої участі у війні так далеко від дому. В австро-німецькій відозві до турецьких військ наголошується, “що турки на цьому фронті водночас б’ються і за свої інтереси, бо Росія прагне здобути Константинополь, внаслідок її інтриг вибухнуло повстання в Аравії... і ця війна має характер святої, бо йдеться тут про існування халіфату” [Dziennik Kijowski 1916, 26 серпня (8 вересня)].

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що турки й українці, незважаючи на культурні відмінності та історичні конфлікти в минулому, сто років тому прекрасно розуміли, що плани Росії стосовно Південно-Східної Європи та Близького Сходу змушують їх сприймати одне одного як союзників і партнерів. Так було в 1915 р. під час битви на Чанаккале, коли українські добровольці в складі австрійської армії наступали на Львів і Чернівці, зв’язуючи резерви Антанти, так було в 1916–17 рр., коли турецькі дивізії в Західній Україні захищали Львів від наступаючих росіян, так було в 1918-му, коли Туреччина, підписавши Берестейський мир, визнала незалежність України, так є і через сто років, тепер, коли Туреччина виступає проти окупації Росією українського Криму і допомагає кримським татарам у цю нелегку хвилину.

Український народ пам’ятає про братню турецьку допомогу і впорядковує могили турецьких героїв, які назавжди залишились в українській землі, що були сплюндровані за часів Радянського Союзу (наприклад, цвинтарі біля села Лопушного Рогатинського району Івано-Франківської області та села Гутиська Бережанського району Тернопільської області) [Козицький Андрій; Чорна Ольга].

¹ [https://ru.wikipedia.org/wiki/Киевлянин_\(газета\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Киевлянин_(газета))

² Російські газети використовували старий календар, що на 13 днів запізнювався в порівнянні з новим європейським календарем, котрий використовували українські та польські газети Австро-Угорщини. Польські газети Росії подавали число одночасно за новим і старим стилем.

ЛІТЕРАТУРА

- Армейский вестник**, Б. м., 1916.
Буковина, Відень – Чернівці, 1915–1916.
Волковинський В. М. Брусиловський прорив // **Енциклопедія історії України**: у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Т. 1: А–В. Київ, 2003.
Діло, Львів, 1915.
Животко А. **Історія української преси**. Київ, 1999.
Зайончковский А. М. **Первая мировая война**. Санкт-Петербург, 2002.
Карпинець І. **Галичина: Військова історія 1914–1921 років**. Львів, 2005.
Киган Дж. **Первая мировая война**. Москва, 2004.
Киевлянин, Киев, 1915–1916.
Козицький А. Турецький півмісяць над Золотою Липою // **Львівська газета**, 2007, 23 лютого.
Львовское военное слово, Львов, 1915.
Народний голос, Чернівці, 1915.
Науменко К. С. Галицька битва 1914 // **Енциклопедія історії України** / Редкол.: В. А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. Т. 2: Г–Д. Київ, 2004.
Новый край, Львов, 1915.
Свобода, Львів, 1915–1916.
Українське слово, Львів, 1915.
Чорна О. **Мусульманський цвинтар – у галицькому селі** // <http://nday.te.ua/musulmanskyj-tsvyntar-u-halytskomu-seli/>
Dziennik Kijowski, Kijow, 1915–1916.
Kriegsnachrichten, Перемишль, 1914–1915, № 1–154.